OYBEK ASARLARINING LINGVOSTILISTIK TAHLILI

Asadova Zarina A’zam qizi
Buxoro davlat universiteti Filologiya fakulteti Filologiya va tillarni o’qitish:
o’zbek tili yo’nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Oybek asarlarining lingvostilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Yozuvchining “Qutlug‘ qon”, “Navoiy” romanlari hamda “Bolalik xotiralarim” asarida qo‘llanilgan leksik, semantik, morfologik va sintaktik vositalarning badiiy-estetik vazifalari o‘rganiladi. Xususan, metafora, epitet, o‘xshatish, takror, xalqona iboralar, tarixiy va milliy-madaniy leksikaning matn mazmunini shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Oybek, lingvostilistika, badiiy matn, badiiy til, leksik vositalar, metafora, epitet, o‘xshatish, sintaktik qurilmalar, xalqona iboralar, muallif uslubi, badiiy obraz.

KIRISH

Badiiy adabiyot tilning estetik imkoniyatlari, milliy-madaniy xususiyatlari va obraz yaratish vositalarini namoyon etuvchi muhim manbalardan biridir. Har bir yozuvchi o‘z ijodiy dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va badiiy tafakkuriga muvofiq ravishda til birliklaridan foydalanadi. Shu sababli badiiy asar tilini lingvostilistik jihatdan o‘rganish yozuvchining individual uslubini, obrazlar tizimini va asarning g‘oyaviy-badiiy mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi.

XX asr o‘zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek o‘zining serqirra ijodi, boy tasviriy ifoda vositalari va o‘ziga xos badiiy tili bilan milliy adabiyot taraqqiyotida alohida o‘rin egallaydi. Uning “Qutlug‘ qon”, “Navoiy”, “Oltin vodiydan shabadalar”, “Quyosh qoraymas”, “Ulug‘ yo‘l” kabi romanlari hamda “Bolalik xotiralarim” singari asarlarida xalq hayoti, tarixiy voqelik, inson ruhiyati va milliy qadriyatlar badiiy til vositasida yorqin ifodalangan.

Oybek ijodining muhim jihatlaridan biri shundaki, yozuvchi xalq tilining tabiiy boyliklaridan, tarixiy va milliy-madaniy leksikadan, obrazli iboralardan, turli sintaktik qurilmalardan mahorat bilan foydalanadi. Natijada uning asarlarida voqelikning nafaqat tashqi ko‘rinishi, balki qahramonlarning ichki kechinmalari, ijtimoiy munosabatlari va davr ruhiyati ham til vositasida gavdalanadi.

Maqolaning maqsadi Oybek asarlarida qo‘llanilgan lingvostilistik vositalarni aniqlash, ularning semantik va estetik vazifalarini tahlil qilish hamda yozuvchining individual badiiy uslubini tavsiflashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot materiali sifatida Oybekning “Qutlug‘ qon”, “Navoiy” romanlari va “Bolalik xotiralarim” asari tanlandi. Ushbu asarlar yozuvchining turli janr va mavzulardagi ijodiy imkoniyatlarini, badiiy tilga munosabatini hamda tasviriy vositalardan foydalanish mahoratini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida tavsifiy, kontekstual, semantik, lingvostilistik va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Badiiy matndagi leksik birliklar, ko‘chma ma’noli ifodalar, obrazli tasvir vositalari, personajlar nutqi va sintaktik qurilmalar ularning kontekstual vazifasi asosida o‘rganildi.

Lingvostilistik tahlilda til birliklarining faqat lug‘aviy ma’nosi emas, balki badiiy matnda yuzaga keladigan qo‘shimcha ma’no qatlamlari, emotsional-ekspressiv xususiyatlari va estetik ta’sir imkoniyatlariga ham e’tibor qaratildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Oybek asarlarida leksik vositalarning lingvostilistik xususiyatlari

Oybek badiiy tilining muhim xususiyatlaridan biri leksik qatlamlarning rang-barangligidir. Yozuvchi asarlarida umumxalq tiliga xos so‘zlar, tarixiy birliklar, kasb-hunar leksikasi, ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi so‘zlar va milliy-madaniy tushunchalar keng qo‘llanadi.

“Qutlug‘ qon” romanida ijtimoiy hayot, mehnat munosabatlari, boy va kambag‘al qatlam o‘rtasidagi tafovutlar, xalqning turmush tarzi hamda davr muhitini ifodalovchi leksik birliklar muhim o‘rin tutadi. Asardagi leksik tanlov voqelikning tarixiy va ijtimoiy mazmunini ochishga xizmat qiladi. Xususan, mehnat, mulk, iqtisodiy qaramlik, ijtimoiy mavqe va insoniy munosabatlar bilan bog‘liq birliklar asarning mazmuniy qatlamini shakllantiradi.

Yozuvchi xalq tiliga xos so‘z va iboralardan foydalanish orqali personajlar nutqining tabiiyligini ta’minlaydi. Bunday birliklar qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishi, dunyoqarashi, xarakteri va muomala madaniyatini namoyon etishda muhim vosita vazifasini bajaradi.

“Navoiy” romanida esa tarixiy leksika, saroy hayoti, ilm-fan, adabiyot va davlat boshqaruviga oid tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur leksik birliklar asarning tarixiy muhitini yaratish bilan birga, undagi obrazlarning ma’naviy dunyosi va ijtimoiy mavqeini ham ochib beradi.

“Bolalik xotiralarim” asarida esa kundalik turmush, oila, mahalla, bolalik olami va xalq hayotiga oid so‘zlarning qo‘llanishi diqqatga sazovordir. Ushbu leksik qatlam asarning xotira xarakterini kuchaytirib, o‘quvchida muayyan davr va muhit haqida jonli tasavvur hosil qiladi.

2. Metafora, o‘xshatish va epitetlarning badiiy-estetik vazifasi

Oybek ijodida obrazli ifoda vositalari badiiy tasvirning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Yozuvchi metafora, o‘xshatish va epitetlardan foydalanish orqali tabiat manzaralari, inson ruhiyati, tashqi qiyofa va ijtimoiy munosabatlarni ta’sirchan ifodalaydi.

Metafora badiiy matnda bir tushunchaning boshqa bir tushuncha orqali ifodalanishiga asoslanadi. Oybek asarlarida tabiat hodisalari, inson kechinmalari va ijtimoiy voqelik o‘rtasida ma’noviy yaqinlik hosil qiluvchi obrazli ifodalar uchraydi. Bunday vositalar matnning emotsional ta’sirchanligini oshirib, tasvirlanayotgan hodisaning mazmunini chuqurlashtiradi.

O‘xshatish vositasi esa tasvirlanayotgan predmet yoki hodisaning muayyan belgilarini boshqa bir obraz bilan qiyoslash orqali namoyon etadi. Yozuvchi insonning tashqi ko‘rinishi, xarakteri, harakati va ruhiy holatini tasvirlashda o‘xshatishlardan foydalanib, obrazning o‘quvchi tasavvurida aniq gavdalanishiga erishadi.

Epitetlar ham Oybek badiiy uslubining muhim elementlaridan biridir. Ular predmet va hodisalarning muayyan belgilarini ta’kidlab, tasvirning aniqligi va hissiy ta’sirini kuchaytiradi. Ayniqsa, tabiat manzaralarini ifodalashda rang, yorug‘lik, tovush va harakat bilan bog‘liq sifatlovchi birliklar badiiy tasvirning jonliligini ta’minlaydi.

Mazkur vositalarning qo‘llanishi Oybekning badiiy tafakkurida tabiat, inson va jamiyat hodisalari o‘zaro bog‘liq holda tasvirlanishini ko‘rsatadi.

3. Personajlar nutqining individuallashuvi

Badiiy asarda personaj nutqi qahramonning xarakteri, dunyoqarashi, ijtimoiy mavqei va ruhiy holatini ochib beruvchi muhim lingvostilistik vositadir. Oybek asarlarida personajlar nutqi ularning individual xususiyatlariga mos ravishda shakllantirilgan.

“Qutlug‘ qon” romanida turli ijtimoiy qatlam vakillarining nutqi orqali jamiyatdagi munosabatlar, manfaatlar to‘qnashuvi va dunyoqarashlar farqi namoyon bo‘ladi. Personajlarning so‘z tanlashi, murojaat shakllari, gap qurilishi va emotsional ifodalari ularning xarakterini ochishga xizmat qiladi.

Xususan, xalq vakillari nutqida sodda, tabiiy va xalqona ifodalar ustunlik qilsa, ijtimoiy mavqei yuqori bo‘lgan personajlar nutqida muayyan darajada rasmiylik, buyruq ohangi va munosabat bildiruvchi birliklar kuzatiladi. Bunday farqlanish badiiy dialoglarning hayotiyligini ta’minlaydi.

“Navoiy” romanida personajlar nutqi tarixiy davr ruhiga mos ravishda tashkil etilgan. Suhbat va murojaat shakllari, odob-axloq me’yorlarini ifodalovchi birliklar, ilmiy va adabiy tushunchalar qahramonlarning ma’naviy saviyasi va ijtimoiy mavqeini namoyon etadi.

Demak, Oybek personajlar nutqini faqat voqealarni bayon qilish vositasi sifatida emas, balki obrazning ichki dunyosini ochuvchi mustaqil badiiy-uslubiy vosita sifatida qo‘llaydi.

4. Sintaktik vositalarning badiiy matndagi o‘rni

Oybek asarlarining lingvostilistik xususiyatlarini o‘rganishda sintaktik qurilmalar ham muhim ahamiyatga ega. Yozuvchi sodda va qo‘shma gaplar, uyushiq bo‘laklar, takrorlar, undalmalar, ritorik so‘roq gaplar va turli xil gap bo‘laklari tartibidan foydalanib, matnning mazmuniy hamda emotsional ta’sirini kuchaytiradi. Sodda gaplar ko‘pincha voqealarning izchil va ravon bayon qilinishiga xizmat qiladi. Qo‘shma gaplar esa bir-biri bilan sabab, natija, shart yoki zidlik munosabatida bo‘lgan hodisalarni kengroq yoritish imkonini beradi.

Dialoglarda qisqa va ixcham gaplarning qo‘llanishi nutqning tabiiyligini ta’minlaydi. Ayrim holatlarda esa uzun va murakkab sintaktik qurilmalar personajlarning ichki kechinmalari, voqealarga munosabati yoki muallifning tasviriy maqsadini ifodalashga xizmat qiladi. Takror vositasi badiiy matnda muayyan fikr yoki hissiy holatni ta’kidlash, tasvirning ohangdorligini kuchaytirish va muhim mazmuniy nuqtalarga e’tibor qaratish imkonini beradi. Ritorik so‘roq gaplar esa o‘quvchini tasvirlanayotgan hodisa haqida mushohada yuritishga undaydi. Shunday qilib, sintaktik vositalar Oybek asarlarida nafaqat grammatik aloqa va mazmuniy izchillikni ta’minlaydi, balki badiiy ta’sirchanlikni shakllantirishda ham muhim vazifa bajaradi.

5. Milliy-madaniy leksika va xalqona ifodalarning qo‘llanishi

Oybek asarlarining muhim lingvostilistik xususiyatlaridan yana biri milliy-madaniy leksika va xalqona ifodalarning keng qo‘llanishidir. Yozuvchi xalqning urf-odatlari, turmush tarzi, muomala madaniyati, oilaviy munosabatlari va ijtimoiy qarashlarini til birliklari orqali ifodalaydi. “Bolalik xotiralarim” asarida mahalla, oila, qo‘ni-qo‘shnichilik, bolalar hayoti, kundalik mehnat va an’anaviy turmush bilan bog‘liq birliklar muhim o‘rin egallaydi. Bunday leksik vositalar orqali o‘quvchi nafaqat muallifning bolalik xotiralari, balki o‘sha davrning ijtimoiy va madaniy muhiti bilan ham tanishadi.

“Qutlug‘ qon” romanida xalqning turmush tarzi, mehnat faoliyati, o‘zaro munosabatlari va ijtimoiy qarashlarini ifodalovchi birliklar asarning milliy ruhini kuchaytiradi. Xalqona iboralar va so‘zlashuvga xos birliklar esa personajlar nutqining tabiiyligini ta’minlaydi. “Navoiy” romanida tarixiy-madaniy tushunchalar, adabiy muhit va ilm-ma’rifatga oid leksika orqali XV asr ijtimoiy-ma’naviy hayotining badiiy manzarasi yaratiladi.

Bu jihatlar Oybek ijodida tilning nafaqat aloqa vositasi, balki milliy xotira va madaniy tajribani aks ettiruvchi badiiy hodisa ekanligini ko‘rsatadi.

6. Oybekning individual badiiy uslubi

Oybekning individual uslubi bir nechta lingvostilistik xususiyatlarning o‘zaro uyg‘unligi bilan belgilanadi. Birinchidan, yozuvchi xalq tilining tabiiy boyliklaridan samarali foydalanadi. Ikkinchidan, tarixiy va milliy-madaniy leksikani badiiy mazmun bilan uyg‘unlashtiradi. Uchinchidan, obrazli tasvir vositalari yordamida inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni ta’sirchan ifodalaydi. Oybek nasriy asarlarida muallif bayoni va personajlar nutqi o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Muallif tasvirida voqelikning umumiy manzarasi, tarixiy sharoit va ijtimoiy munosabatlar yoritilsa, personajlar nutqida ularning individual xarakteri va ruhiy kechinmalari ochiladi.

Yozuvchi tilining yana bir o‘ziga xos tomoni tasvirning aniqligi va obrazlilikning uyg‘unligidir. U voqealarni oddiy bayon qilish bilan cheklanmay, ularning ijtimoiy, ma’naviy va psixologik mazmunini ham ochishga intiladi. Natijada badiiy matnda leksik, semantik va sintaktik vositalar yagona estetik maqsadga xizmat qiladi.

XULOSA

Oybek asarlarining lingvostilistik tahlili yozuvchi ijodida til birliklarining badiiy-estetik imkoniyatlari keng namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Uning “Qutlug‘ qon”, “Navoiy” romanlari

va “Bolalik xotiralarim” asarida leksik, semantik, morfologik va sintaktik vositalar asar mazmunini ochish, obrazlar xarakterini shakllantirish va tarixiy-madaniy muhitni tasvirlashga xizmat qiladi.

Tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Oybek asarlarida xalq tiliga xos leksik birliklar, tarixiy atamalar va milliy-madaniy tushunchalar badiiy matnning mazmuniy asosini shakllantiradi.

Metafora, o‘xshatish va epitet kabi tasvir vositalari tabiat manzaralari, inson ruhiyati va ijtimoiy munosabatlarni obrazli ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Personajlar nutqining individuallashuvi qahramonlarning xarakteri, dunyoqarashi va ijtimoiy mavqeini ochib beruvchi lingvostilistik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Sintaktik qurilmalar, takrorlar, ritorik so‘roq gaplar va dialogik shakllar matnning emotsional ta’sirchanligi hamda badiiy ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Milliy-madaniy leksika va xalqona ifodalar Oybek asarlarining milliy ruhini kuchaytirib, xalqning tarixiy xotirasi va turmush tarzini badiiy aks ettirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Oybek ijodining lingvostilistik xususiyatlarini o‘rganish o‘zbek badiiy tilining taraqqiyot bosqichlari, yozuvchi individual uslubining shakllanishi va milliy adabiy tilning estetik imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Uning asarlari tilshunoslik, adabiyotshunoslik va lingvopoetika yo‘nalishlarida olib boriladigan tadqiqotlar uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oybek. Qutlug‘ qon. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969.
2. Oybek. Navoiy. - Toshkent: O‘qituvchi, 1985.
3. Oybek. Bolalik xotiralarim. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1963.
4. Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. - Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
5. Kenjayeva G. Oybekning “Navoiy” romani tarzhimasida stilistik vositalarning berilishi // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. - 2020.

6. Rasulova K. Oybek asarlari tarjimalarida tovushga taqlid so‘zlarning berilishi // Qiyosiy adabiyotshunoslik. - 2025. - J. 2, № 8. - B. 241-258.
7. Karimov N. Uch buyuk siymo. - Toshkent: Mumtoz so‘z, 2019.
8. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi, 1999.